

Záró szakmai beszámoló

OTKA K 84327 "Kisgazdaságok beágyazódása a modern élelmiszer láncokba
Magyarországon"
2011 – 2015

A kutatás **első évében** (2011) a beadott munkaterv szerinti feladatokat végeztük el, vagyis:

- többmenetes egyeztetéssel elkészítettük a kérdőívet
- próbakérdézet végeztünk, majd ennek tapasztalatait átvezettük a kérdőíven
- megszerveztük és irányítottuk a kérdőíves felmérést
- ellenőrzött módon biztosítottuk az adatok elektronikus formába történő áttételét
- elvégeztük a szükséges adattisztítást

Az előkészítő munka során egyértelművé vált, hogy vizsgálatainkat az élelmiszer lánc mindhárom elemére, vagyis a termelésre, feldolgozásra és forgalmazásra egyaránt ki kell terjesztenünk. Elsődleges vizsgálataink alapján ugyanis arra a következtetésre jutottunk, hogy a kisgazdaságok beágyazódása nem elsődlegesen ágazatfüggő, amint azt a kutatási koncepciónkban vélelmeztük. Ennek következtében a vett minta egyrészt nem kapcsolódik jellegzetesen ágazatokhoz (habár a tevékenység fő jellemzői megállapíthatók), másrészt viszont felöleli az élelmiszerlánc egészét.

A kérdőívben a következő témakörökre kérdeztünk rá: (i) a vállalkozás általános jellemzői (ii) a vállalkozás tevékenységei (iii) termelés, beruházás, támogatás (iv) kooperáció, hálózatosodás (v) tudás – kutatás – innováció (vi) a vállalkozás pénzügyi adatai Mindösszesen 231 kérdőívet töltöttünk ki, amelyből 64 termelő, 58 feldolgozó és 109 kereskedő mezőgazdasági és élelmiszeripari kkv részletes adatai tárultak elénk.

Az adatok elemzésében az első évben a tudás- és innováció témakörére összpontosítottunk, mert ezen a terepen nyílt lehetőség nemzetközi konferenciákon való részvételre. A közleményjegyzékben ismertetett publikációkon túl poszter előadással vettünk részt az EAAE 2011. évi kongresszusán, Zürichben, továbbá előadást tartottunk egy Budapesti nemzetközi konferencián (Transition in Agriculture – Agricultural Economics in Transition VIII, Budapest, 2011. december 5-6.). Mindkét esetben megfelelően hivatkoztunk az OTKA támogatta kutatásunkra.

Mindezek alapján úgy ítéltük meg, hogy nem volt okunk eltérni a munkatervünkben rögzített feladat- és ütemtervtől, s így **2012-ben** a meglévő adatbázis további és mélyebb elemzése, illetve az eredmények szélesebb körű publikálása volt a feladatunk, melyet – úgy érezzük – sikerült jó színvonalon teljesíteni.

A publikációinkban is megjelent főbb kutatási megállapításaink az alábbiak:

- Az elmúlt évtizedek egyik fontos fejleménye a fejlett országokban, hogy a mezőgazdaság teljesen integrálódott a nemzetgazdaságba. A modern élelmiszergazdaságban a mezőgazdasági termelők a vertikálisan összekapcsolódó

élelmiszerlánc egyik lépcsőjén helyezkednek el, és szoros kapcsolatban állnak a termelési tényezők és a végtermék piacok szereplőivel. A változások egyik fontos eleme, hogy a termelők korábbi, sokszor esetleges piaci kapcsolatait mind input, mind outputoldalon szerződéses kapcsolatok rendszere váltotta fel. A másik fontos fejlemény, hogy a kiskereskedelemben végbement erőteljes koncentráció alapvetően átrajzolta az élelmiszerláncok belső erőviszonyait. Az élelmiszerláncok koordinálása ezért ma már az kiskereskedelem irányából történik az újabb és újabb fogyasztói igények közvetítésével. Ez folyamatosan komoly kihívást jelent nemcsak a termelők, hanem a feldolgozók számára. Az élelmiszertermelés előállításának rendszerének ezért állandóan alkalmazkodni kell mind piaci kapcsolataiban, mind pedig a termelés folyamatos megújulása, innovációja révén.

- Magyarországon az elmúlt két évtizedben alapvető változások mentek végbe az élelmiszergazdaságban. A fent említett kihívások mellett szembe kellett nézni azzal, hogy a kilencvenes évek elején a mezőgazdaság korábbi vertikális kapcsolatrendszere felbomlott és új együttműködési rendszert kellett kialakítani. A szocialista rendszertől megörökölt duális mezőgazdasági üzemszerkezet a várakozásokkal szemben csak kevésbé változott meg a termelők számának radikális csökkenése mellett. Egy duális agrárszerkezet azonban pótlólagos kihívás elé állítja az élelmiszergazdaság szereplőit, hiszen valahogy integrálni kell egy nagyszámú, azonban méreteiben kicsi gazdálkodói csoportot, akik csak nehezen vagy nem tudnak a modern élelmiszerláncokhoz kapcsolódni.
- A „Piaci kapcsolatok és innováció az élelmiszergazdaságban” c. könyvünk egyik tanulmánya megállapítja, hogy a közép-és kelet európai termelők modern élelmiszerláncokba való bekapcsolódásának tanulsága szerint két évtizeddel az átmenet kezdete óta a mezőgazdasági termelők még mindig komoly alkalmazkodási problémákkal néznek szembe, amelyek nem kizárólag csak a kistermelőkre jellemzőek. Nyilvánvalóan számos gond sokkal súlyosabb a kistermelők számára, mint például a kooperáció hiánya a termelők között, a bizalom alacsony szintje az üzleti partnerekkel, vagy a hitelpiacokhoz való hozzájutás nehézségei. Az empirikus kutatások jelenlegi állapota azonban még messze van attól, hogy átfogónak lehessen nevezni az eredményeket.
- Ugyancsak az idézett könyv egyik tanulmánya a szerződések kikényszeríthetőségének problémáját vizsgálja a magyar élelmiszergazdaságban egy kérdőíves felmérés segítségével. A kutatás legfontosabb eredményei a következők. A válaszadók egyöntetűen úgy vélték, hogy a szerződések bírósági úton történő kikényszerítése hosszú ideig tart és nagyon költséges. Ugyanakkor csak a cégek kis része fordult bírósághoz szerződések kikényszerítésének a céljával. A beszállítók védelméről hozott törvényt a cégek pozitívan fogadták a magyar szabályozást, noha ennek hatékonyságáról megoszlik a véleményük. A termelő, a kisebb méretű és exportáló cégek nagyobb arányban jelezték a gazdasági válság negatív hatását, mint a feldolgozó, nagyméretű és hazai piacra termelő vállalatok.
- Egy harmadik tanulmány a magyar mezőgazdasági üzemek beruházási tevékenységét elemzi 2004 és 2008 között. Noha a vizsgált periódusban a mezőgazdasági üzemek

jelentős támogatásban részesültek az Közös Agrárpolitikából mégsem találtunk bizonyítékot a puha költségvetési korlát jelenlétére a magyar mezőgazdaságban.

- A kérdőíves felmérés eredményei közül kiemelésre érdemes, hogy az innovációs kapacitás tényezői szignifikáns pozitív szerepet töltenek be a piaci sikeresség formálásában. Az innovációs szempontból „alacsony” szintűnek elkönvyelt élelmiszergazdaságban a termék-innováció a második legerősebb faktorként határozódott meg.

A következő, **2013-as kutatási évben** egyrészt tovább folytattuk a kérdőíves adatbázis feldolgozását. Másrészt előkészítettük a második kérdőíves lekérdezést, egészen a próbakérdéssel bezárólag. Ennek során hasznosítottuk a 2011-es felmérés tartalmi vonatkozású és szervezési tapasztalatait. Csökkentettük a kérdések számát, új, egységes szerkezetet alakítottunk ki és előkészítettük az online lekérdezést.

A 2013-as évben megjelent kutatási eredményeink fő megállapításai az alábbiak:

- Az innováció kkv-n belüli alakulása kapcsán megállapítottuk, hogy Magyarország az elmúlt évtizedben elmaradt a magasabb tudást megtestesítő prémium- és szuperprémium- borok irányába mutató világpiaci trendtől. Ennek hátterében vizsgálataink szerint a szőlő- és borágazatban elengedhetetlen és állandóan fejlődő tudás nem eléggé intenzív használata is meghúzódhat. Noha a tudás használata és terjedése ugyan jelentős tényező a különféle vállalkozások sokféleségének magyarázatában, de nem egyértelműen szignifikáns a többféle módon mért sikeresség alakításában. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy a magyar vállalkozások a tudás saját berken belüli gondozásával és adekvát felhasználásával piaci sikereket érhetnek el.
- A társadalmi tőke (bizalom és kapcsolati háló) vizsgálata megerősítette, hogy az innovációs hajlandóság szignifikáns pozitív kapcsolatban van a társadalmi tőke intenzitásának növekedésével, de ez a hatás nagyságát tekintve nem számottevő a kkv szektorban.

A **2014-es kutatási évben** elvégezzük a kérdőíves felmérést és a munkatervben megfogalmazott egyéb feladatokat. Ki szeretnénk emelni, hogy kutatásunk igen élénk nemzetközi érdeklődést váltott ki, aminek folytatódott 2014-ben. Ezért a költségvetésünket módosítani kellett, hogy az év folyamán eljussunk az eredményeinkkel, publikációinkkal olyan nemzetközi konferenciákra, amelyek a téma szempontjából relevánsak és egyúttal magas szakmai presztízst is jelentenek. Ezért választottuk pl. a személyes megkeresések helyett az online lekérdezést, mert az így megtakarított összeget fel tudjuk használni az eredmények nemzetközi megismertetésére.

A kutatás negyedik évében egyrészt folytatódott az az intenzív publikációs tevékenység, ami már 2011-ben elkezdődött a kutatás keretében. A 2011-es felmérés adatainak felhasználásával újabb publikációkkal, illetve konferenciákon jelentünk meg. Ennek eredménye többek között két impakt faktoros cikk, illetve jó néhány konferencia előadás.

Másrészt a munkatervnek megfelelően elvégeztük a második kérdőíves felmérést is. Mint ahogyan az elsónél (2011-ben), itt sem specifikáltunk ágazatokat, mert úgy véljük, hogy az élelmiszerláncba történő beilleszkedés a KKV-k számára elsődlegesen koordinációs- és nem ágazati probléma, vagyis a kutatás fő céljának kiteljesedését akkor érjük el, ha nem korlátozzuk az empirikus felmérést egyes ágazatokra. A másik különbség az adatfelvétel tekintetében az volt, hogy földrajzilag nem csupán Közép-Magyarországot, hanem az ország teljes területét figyelembe vettük.

A felmérés eredményeként az élelmiszerlánc mentén megvalósuló koordinációs mechanizmusokról (elsősorban a szerződéses kapcsolatokról), valamint a tudás-innováció témaköréből 302 KKV-tól gyűjtöttünk be adatokat. A kérdőíves felmérés május végére fejeződött be. Az első eredményekről három konferencia-előadásban számoltunk be.

Tekintettel az összegyűjtött adatokban rejlő további empirikus vizsgálati lehetőségekre 2014. novemberben kértük a kutatás 2015. december 31-ig történő meghosszabbítását, amit meg is kaptunk.

A kutatás utolsó évében, **2015-ben** tovább erősítettük a téma nemzetközi dimenzióját azzal, hogy újabb nemzetközi konferenciákon jelentünk meg előadásainkkal, és további két impakt faktoros folyóirat fogadott be egy-egy tanulmányt közlésre (Agricultural Economics – Czech, valamint a British Food Journal). Ezek a tanulmányok már egyértelműen az innováció témakörére vannak felfűzve. Az élelmiszergazdaságban meghatározó nyitott innováció hajtóerőit és sikerességi kritériumait elemzik munkáink. Főbb eredményeinket ezzel kapcsolatosan az alábbiakban összegezzük:

- Az innovációk megvalósítását jelentősen befolyásolja a vállalkozások abszorpciós képessége. Ennek javulása nagymértékben segíti az innovációs tevékenységet annak minden (termék-, eljárás-, szervezet- és piac innováció) területén.
- Az abszorpciós képességek (a dolgozók képzettségi szintje, idegen nyelv tudás, stb.) mellett nagyon fontos, hogy az innováció révén szerzett új tudás ne legyen konfliktusban a vállalkozás eszközeivel, illetve azok közé jól beilleszthető legyen.
- Az innovatív magatartás részben olyan viselkedési mintákon alapul, melynek háttérében egy, alapvetően a kiszámíthatóságra épülő bizalom húzódik meg az üzleti partnerek között. Ennek következménye, hogy a partnerek szívesen megosztják ötleteiket, elképzeléseiket azokkal, akiktől hasonló magatartást várhatnak, s ez jelenti a nyitott innováció fundamentumát.

Mindezeket részletesen kifejtve és a kérdőíves adatbázisra építő ökonometriai számításokkal, illetve strukturális modellekkel igazolva mutattuk be közleményeinkben, melyekben természetesen mindig feltüntettük a kutatási projektünket finanszírozó OTKA-t.

Kutatási projektünk **tényszerű összefoglalását** az alábbiakban adjuk meg.

A kutatási pályázat eredetileg a 2011-14. évekre vonatkozott, ezt követően az időszak 2015.12.31-ig történő meghosszabbítását kértük. A kutatás több irányból arra a fő kérdésre kereste a választ, hogy a hazai kisgazdaságok milyen sikeres mintákat mutatnak fel piaci kapcsolataikban és innovációs stratégiájukban. A kérdések megválaszolásához először 2011-ben 231, majd 2014-ben 302 közép- és kisvállalkozás megkérdezésével piaci kapcsolatrendszerük- és innovációs magatartásuk jellemzőinek megismerésére felméréseket végeztünk az élelmiszerlánc teljes hosszában (mezőgazdasági termelő-, feldolgozó- és kereskedő vállalkozások), továbbá kialakítottuk a vizsgálatokhoz szükséges adatbázisokat. Kutatói munkánkat nagy intenzitással végeztük, melynek eredményeként összesen 38 közleményről számolhatunk be az alábbi bontásban: 15 (javarészt külföldi) konferencia közlemény, 9 folyóiratcikk, 5 konferencia cikk, 3 könyv, 2 könyvfejezet és 4 egyéb közlemény. Öt esetben nem került feltüntetésre az NKFI (OTKA) támogatás. A három IF-es cikk közül kettőben igen, egyben viszont nem szerepel a támogatás ténye. Két további IF-es cikkünk (British Food Journal és Agricultural Economics - Czech) most van megjelenés alatt - mindkettőben jelezzük az NKFI támogatását.

Kutatásunk széles nemzetközi figyelem mellett zajlott, aminek eredménye egy bilaterális szerződéses kapcsolat a perugiai egyetemmel, továbbá egy H2020-as kutatási projekt konzorcium kezdeményezése.